

ІЛЬЮЩЕНКО Г.В.

УДК 346.27

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ МАЙНА КООПЕРАТИВІВ

У статті проаналізовано проблеми правового забезпечення порядку формування та використання майна кооперативів. Досліджено особливості пайового, неподільного, резервного й спеціального фондів кооперативу. Обґрунтовано напрями вдосконалення правового режиму майна кооперативу та розроблено зміни до законодавства про кооперацію.

Ключові слова: кооператив, пай, пайовий фонд, неподільний фонд, законодавство про кооперацію, правовий режим майна.

В статье проанализированы проблемы правового обеспечения порядка формирования и использования имущества кооперативов. Исследованы особенности паевого, неделимого, резервного и специального фондов кооператива. Обоснованы направления усовершенствования правового режима имущества кооператива и разработаны изменения в законодательство о кооперации.

Ключевые слова: кооператив, пай, паевой фонд, неделимый фонд, законодательство о кооперации, правовой режим имущества.

The article analyzes the problem of legal basis of the order of formation and use of the property of cooperatives. The features of the share, indivisible, reserve and special funds of the cooperative are researched. The directions of improvement of the legal regime of the property of the cooperative are grounded and developed changes to the legislation on cooperatives.

Key words: cooperative, share, share fund, indivisible fund, legislation about cooperation, legal regime of the property.

Сучасний розвиток українського суспільства характеризується різноманітністю організаційно-правових форм господарювання, у тому числі кооперативів (виробничих, обслуговуючих, споживчих). Вони є частиною єдиного економічного комплексу країни нарівні з іншими учасниками господарських відносин. Прийняття 10 липня 2003 р. Закону України «Про кооперацію», на жаль, не вирішило всіх питань правового забезпечення організації та діяльності кооперативів. Слід відмітити суперечливість і плутаність окремих положень кооперативного законодавства, зокрема, у

вирішенні майнових питань, що виникають у різних видах кооперативів. Подальше становлення ринкових відносин лише проблему належного правового забезпечення діяльності кооперативів в Україні відкритою, а отже і надзвичайно актуальною.

Кооператив є первинною ланкою системи кооперації і створюється внаслідок об'єднання фізичних та/або юридичних осіб на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою поліпшення такими особами свого економічного стану, вирішення соціально-побутових та інших питань. Метою

кооперації є задоволення економічних, соціальних та інших потреб членів кооперативних організацій на основі поєднання їх особистих та колективних інтересів, поділу між ними ризиків, витрат і доходів, розвитку їх самоорганізації, самоуправління та самоконтролю [1, ст. 3]. Серед основних завдань кооперації, що сприяють сталому розвитку національної економіки та становленню засад демократичного розвитку суспільства, слід назвати: створення системи економічної і соціальної самопомоги населення та суб'єктів господарювання; залучення у виробництво товарів, робіт, послуг, додаткових трудових ресурсів, підвищення трудової і соціальної активності населення; створення і розвиток інфраструктури, необхідної для провадження господарської та іншої діяльності кооперативів з метою зростання матеріального добробуту їх членів та задоволення потреб у товарах і послугах.

Серед сучасних наукових досліджень, присвячених аналізу правового становища кооперативу, у тому числі правового режиму його майна, слід відмітити праці Я.З. Гасцька-Колотило, О.М. Вінник, В.М. Масіна, В.І. Семчик, В.Ю. Уркевича, В.О. Коверзнева [2-7]. Проте більшість наукових робіт присвячено проблемам майнових відносин у сільськогосподарських кооперативах. Спеціального комплексного дослідження правового режиму майна різних видів кооперативів в умовах ринкових відносин в Україні майже не проводилося. Тому на підставі детального аналізу нормативно-правових джерел, що регламентують майнові відносини у різних кооперативах, автор ставить за мету визначити проблеми господарсько-правового регулювання правового режиму майна кооперативів та запропонувати шляхи їх вирішення.

Відповідно до завдань і характеру діяльності, кооперативи поділяються на виробничі, обслуговуючі та споживчі. За напрямками діяльності кооперативи можуть бути житлово-будівельними, садово-городніми, гаражними, торговельно-

закупівельними, транспортними, освітніми, туристичними, медичними тощо. Законодавство про кооперацію базується на нормах Конституції України, Цивільного кодексу України (далі – ЦК), Господарського кодексу України (далі – ГК), Закону України «Про кооперацію», інших нормативно-правових актів з питань кооперації. Господарська діяльність кооперативів повинна здійснюватися відповідно до вимог глави 10 Господарського кодексу України та інших законів. Особливості створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів (виробничих, обслуговуючих) визначено Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію». Відносини, пов'язані із створенням і діяльністю споживчої кооперації, регулюються ст. 111 ГК України, Законом України «Про споживчу кооперацію» від 10.04.92 р. та іншими нормативно-правовими актами України.

Кооперативи мають право провадити будь-яку господарську діяльність, передбачену статутом і не заборонену законом. Для досягнення мети своєї діяльності кооператив набуває та використовує майно, фінансові та інші ресурси. Джерелами формування майна кооперативу є: вступні, членські та цільові внески його членів, паї та додаткові паї; майно, добровільно передане кооперативу його членами; кошти, що надходять від провадження господарської діяльності; кошти, що надходять від створених кооперативом підприємств, установ, організацій; грошові та майнові пожертвування, благодійні внески, гранти, безоплатна технічна допомога юридичних і фізичних осіб, у тому числі іноземних; інші надходження, не заборонені законодавством.

Кооператив є власником будівель, споруд, грошових та майнових внесків його членів, виготовленої ним продукції, доходів, одержаних від її реалізації та іншої діяльності, передбаченої статутом кооперативу, а також іншого майна,

придбаного на підставах, не заборонених законом. Володіння, користування та розпорядження майном кооперативу здійснюють органи управління кооперативу відповідно до їх компетенції, визначеної статутом кооперативу [1, ст. 19].

Для забезпечення статутної діяльності кооперативу у порядку, передбаченому його статутом, формує пайовий, резервний, неподільний та спеціальний фонди. Пайовий фонд формується за рахунок паїв (у тому числі додаткових) членів кооперативу при створенні кооперативу і є одним із джерел формування майна кооперативу. Пай – це майновий поворотний вклад члена (асоційованого члена) кооперативу у створення та розвиток кооперативу, який здійснюється шляхом передачі кооперативу майна, в тому числі грошей, майнових прав, а також земельної ділянки. Додатковим паєм є добровільний грошовий чи інший майновий поворотний вклад члена (асоційованого члена) кооперативу понад пай у пайовому фонді кооперативу.

Пай кожного члена кооперативу формується за рахунок разового внеску або часток протягом певного періоду. Майнові внески оцінюються в грошовій формі. Розмір паю члена кооперативу залежить від фактичного його внеску до пайового фонду. Статутом виробничого кооперативу може бути передбачено кілька варіантів визначення розмірів пайових внесків: пропорційно очікуваній участі члена кооперативу в його діяльності та встановлення їх у рівних частинах. Члени виробничого кооперативу можуть передавати як пайовий внесок право користування належною їм земельною ділянкою у порядку, визначеному земельним законодавством. Слід погодитися з В.Ю. Уркевичем, який відмежовує юридичні категорії - пай і пайовий внесок. До паю, основу якого становить пайовий внесок, включаються також додаткові внески (якщо такі є) та частка майна кооперативу, котра була розподілена на паї членів [6, с. 72].

Неподільний фонд створюється в обов'язковому порядку і формується за рахунок вступних внесків та відрахувань від доходу кооперативу. Порядок відрахувань до неподільного фонду частини доходу визначається статутом кооперативу. З урахуванням того, що цей фонд є обов'язковим для кожного виду кооперативу, вважаємо за доцільне закріпити у законодавстві мінімальний розмір щорічних відрахувань до нього (у відсотках до чистого прибутку кооперативу). Відповідно до ст. 20 Закону «Про кооперацію» неподільний фонд не може бути розподілений між членами кооперативу, крім випадків, передбачених законом. Але ст. 2 цього Закону встановлює інше: неподільний фонд не підлягає розподілу між пайовиками. В свою чергу, ст. 29 Закону «Про кооперацію» конкретизує, що майно неподільного фонду не підлягає поділу між його членами і передається за рішенням ліквідаційної комісії іншій (іншим) кооперативній організації (кооперативним організаціям) або зараховується до доходу бюджету. При цьому у рішенні повинні бути визначені напрями використання зазначеного майна. Тому вважаємо, що редакція другого речення третього абзацу статті 20 Закону «Про кооперацію» потребує уточнень, а саме пропонується виключити з нього слова «крім випадків, передбачених законом.»

Резервний фонд створюється за рахунок відрахувань від доходу кооперативу та інших не заборонених законодавством надходжень (зокрема, за рахунок перерозподілу неподільного фонду, пожертвувань, безповоротної фінансової допомоги). Використовуються кошти резервного фонду для покриття можливих втрат (збитків) (ст. 20 Закону «Про кооперацію»), для покриття шкоди від надзвичайних ситуацій (ст. 2 Закону «Про кооперацію»). Більш вдалим для практичного застосування вважаємо перше формулювання, друге визначення значно звужує сферу використання коштів резервного фонду.

Спеціальний фонд створюється за рахунок цільових внесків членів кооперативу та інших передбачених законом надходжень для забезпечення його статутної діяльності і використовується за рішенням органів управління кооперативу. Цільові внески – це грошові, інші майнові та немайнові цінності членів кооперативу, що вносяться понад пай для забезпечення статутної діяльності кооперативу.

На відміну від інших видів кооперативів, виробничі кооперативи провадять господарську діяльність з метою отримання прибутку, тобто підприємницьку діяльність. Інші кооперативи надають послуги своїм членам, не маючи на меті одержання прибутку. Як суб'єкт господарювання виробничий кооператив бере участь у різноманітних господарських правовідносинах. Відповідно до положень ГК України майнову основу цих правовідносин становить право колективної власності виробничого кооперативу на належне йому майно. Саме це право дозволяє визначити виробничий кооператив як підприємство колективної власності. Суб'єктом колективної власності є виробничий кооператив у цілому як певним чином організований колектив, що здійснює свою діяльність у якості юридичної особи. Кожен виробничий кооператив виступає самостійним і виключним власником належного йому майна. Виробничий кооператив відноситься до таких утворень, щодо яких його члени мають зобов'язальні права, які набуваються ними взамін окремих речових прав. Для цієї форми власності характерним є управління нею через виборні органи, а також право виходу члена кооперативу з його складу з майновим паєм.

Відповідно до ЦК України, який до підприємницьких товариств відносить господарські товариства і виробничі кооперативи, виробничим кооперативом визнається добровільне об'єднання громадян на засадах членства для спільної виробничої або іншої господарської діяльності, яка базується на їхній особистій трудовій участі

та об'єднанні його членами майнових пайових вкладів [8, ст. 165]. Далі, у ст. 165 ЦК йдеться, що майно виробничого кооперативу поділяється на паї його членів відповідно до статуту кооперативу. Це положення цивільного законодавства суперечить положенням спеціальних законів у сфері кооперації, а саме Закону «Про кооперацію», який передбачає формування членами кооперативу пайового, неподільного, спеціального, резервного фондів шляхом внесення вступних, пайових, цільових, членських внесків; Закону «Про сільськогосподарську кооперацію», відповідно до якого майно кооперативу поділяється на пайовий і неподільний фонди. Щодо порядку формування майна виробничого кооперативу, то частина 2 ст. 165 ЦК України встановлює: член виробничого кооперативу зобов'язаний внести до дня державної реєстрації кооперативу не менше десяти відсотків пайового вкладу, а частину, що залишилася, – протягом року з дня його державної реєстрації, якщо інший строк не встановлений статутом кооперативу.

Майно кооперативу, що залишилося після задоволення вимог кредиторів кооперативу, здійснення виплат членам кооперативу паїв та виплат на паї, кооперативних виплат, оплати праці, розрахунків з кооперативним об'єднанням, членом якого він є, розподіляється між членами кооперативу у порядку, визначеному статутом [1, ст. 29]. Відповідно ж до ст. 165 ЦК України майно, що залишилося після ліквідації виробничого кооперативу та задоволення вимог його кредиторів, розподіляється між його членами відповідно до їхньої трудової участі, якщо інший порядок не встановлений статутом кооперативу. Але досі залишається не зрозумілим, за якими критеріями можна встановити трудову участь члена виробничого кооперативу у діяльності цього підприємства: чи за посадою, яку обіймає член кооперативу, чи за розміром його

заробітної плати, чи за тривалістю його трудового стажу у цьому кооперативі.

Згідно зі ст. 111 Господарського кодексу України споживча кооперація – це система самоврядних організацій, заснованих на добровільному об'єднанні громадян для спільного ведення некомерційної господарської діяльності, яка є самостійною організаційною формою кооперативного руху. Система споживчої кооперації включає споживчі товариства, спілки різних ланок, кооперативні об'єднання, підприємства та установи названих організацій.

Споживче товариство (кооператив) є первинною ланкою споживчої кооперації і являє собою самостійну організацію громадян, які на основі добровільності членства, майнової участі та взаємодопомоги об'єднуються з метою поліпшення свого економічного і соціального стану. На відміну від виробничого кооперативу, споживче товариство належить до некомерційних організацій і може об'єднувати на засадах членства громадян (індивідуальних членів) та комерційні й некомерційні організації (фермерські господарства, господарські товариства, кооперативні, державні та інші підприємства, що поділяють його цілі та інтереси). Кожен член споживчого товариства має свою частку в його майні, яка визначається розмірами обов'язково пайового та інших внесків, а також нарахованих на них дивідендів.

Відповідно до ст. 9 Закону «Про споживчу кооперацію» власність споживчої кооперації є однією з форм колективної власності, вона складається з власності споживчих товариств, спілок, підпорядкованих їм підприємств і організацій та їх спільної власності. Власність споживчих товариств утворюється з внесків їх членів, прибутків, одержуваних від реалізації товарів, продукції, послуг, цінних паперів та іншої діяльності, не захищеної чинним законодавством. Ст. 19 Закону «Про кооперацію» і ст. 9 Закону «Про споживчу кооперацію» визначають об'єкти права власності споживчих

товариств, які можуть перебувати у спільній володінні споживчих товариств та їх спілок на договірних засадах.

Суб'єктами права власності споживчої кооперації є члени споживчого товариства, трудові колективи кооперативних підприємств і організацій, а також юридичні особи, частка яких у власності визначається відповідними статутами [9, ст. 9]. Здійснення права власності, тобто володіння, користування та розпорядження майном споживчої кооперації покладено на її органи відповідно до установчих документів (статутів) споживчих товариств, їх спілок (об'єднань).

Як визначено у частині першій статті 21 Закону «Про кооперацію», паї, в тому числі резервного і спеціального фондів, є персоніфікованими і у сумі визначають загальну частку кожного члена кооперативу у майні кооперативу. Але, виходячи із визначення резервного і спеціального фондів кооперативу, а також паю і цільового внеску члена кооперативу, стає зрозумілим, що загальна частка члена кооперативу у майні кооперативу повинна складатися з паю (у тому числі додаткового) та внесків до спеціального фонду кооперативу.

У разі виходу або виключення з кооперативу фізична чи юридична особа має право на одержання своєї загальної частки натурою, грошми або (за бажанням) цінними паперами відповідно до їх вартості на момент виходу, а земельної ділянки – у натурі [1, ст. 21]. З метою захисту майнових прав кооперативу, його членів і кредиторів, вважаємо, що пай повинен повертатися перш за все у грошовій формі (це потрібно закріпити у законі), у виключних випадках – в натурі (такі випадки можливо передбачити у статуті кооперативу). Строк та інші умови одержання членом кооперативу своєї загальної частки встановлюються статутом кооперативу, при цьому строк одержання зазначеної частки не може перевищувати двох років, а відлік його розпочинається з 1 січня року, що настає з моменту виходу або виключення з кооперативу [1, ст. 21]. Строки

повернення загальної частки члену кооперативу також викликають заперечення, вони дуже великі в умовах кризисних явищ в економіці, тому пропонується скоротити їх до одного року з моменту виходу або виключення з кооперативу.

Підсумовуючи вищевикладене, з метою вдосконалення правового режиму майна кооперативів автор пропонує наступні зміни до кооперативного законодавства України. По-перше, друге речення другого абзацу ст. 21 Закону «Про кооперацію» викласти у новій редакції: «Паї, в тому числі внески до спеціального фонду, є персоналізованими і у сумі визначають загальну частку кожного члена кооперативу у майні кооперативу.» По-друге, викласти третій абзац ст. 21 Закону «Про кооперацію» наступним чином: «У разі виходу або виключення з кооперативу фізична чи юридична особа має право на одержання своєї загальної частки у грошовій формі, якщо інше не передбачено статутом кооперативу, або (за бажанням) цінними паперами відповідно до їх вартості на момент виходу, а земельної ділянки - у натурі. Строк та інші умови одержання членом кооперативу своєї загальної частки встановлюються статутом кооперативу, при цьому строк одержання зазначеної частки не може перевищувати року з моменту виходу або виключення з кооперативу.» По-третє, тринадцятий абзац ст. 2 Закону «Про кооперацію» викласти у новій редакції: «резервний фонд – фонд, що формується за рахунок відрахувань від доходу кооперативу та інших не заборонених законодавством надходжень, використовується для покриття можливих втрат (збитків)» По-четверте, у другому реченні третього абзацу ст. 20 Закону «Про кооперацію» слова «крім випадків, передбачених законом» виключити. Врахування зазначених пропозицій, на думку автора, дозволить усунути окремі недоліки чинного законодавства, що регулює майнові відносини у кооперативах, та слугуватиме ефективному правозастосуванню у цій сфері правовідносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про кооперацію: Закон України від 10.07.03 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. - № 5. – Ст. 35.
2. Гаєцька-Колотило Я.З. Організаційно-правові форми сільськогосподарської кооперації в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природноресурсове право». – НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького. – К., 2003. – 21 с.
3. Вінник О.М. Господарське право: Курс лекцій. – К.: Атіка, 2004. – С. 81-94.
4. Масін В.М. Правові проблеми сільськогосподарської кооперації в Україні // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2005. - № 4. – Ч.1. – С. 97-98.
5. Кооперативне право: Підручник / Заред. В.І. Семчика. – К.: Ін-Юре, 1998. – 336с.
6. Уркевич В. Майнові фонди сільськогосподарського кооперативу: сутність та правова регламентація // Підприємництво, господарство і право. – 2001. - № 1. – С. 69-73.
7. Коверзнев В.О. Господарсько-правовий статус виробничих кооперативів: монографія / В.О. Коверзнев. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. – 232 с.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. 10.07.03 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - № 40-44. – Ст. 356.
9. Про споживчу кооперацію: Закон України від 10.04.92 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. - № 30. – Ст. 414.

